

PEGAVI TIFUS U SRBIJI U DRUGOM SRPSKO-TURSKOM RATU 1877/78. GODINE

Goran Čukić

Ranije ustanovljavanje pegavog tifusa u miru, kod okupljanja regruta u kasarnama između 1836. i 1864. godine u Srbiji, navelo nas je da istražimo njegovu pojavu u prvim njenim ratovima. U Drugom srpsko-turskom ratu opisi lekara ukazuju da je više njih zapazilo masovnu pojavu pegavog tifusa. To je u suprotnosti sa Đorđevićem, Stanojevićem i drugim stavovima koji negiraju postojanje pegavca u ovom ratu. Prikupljeni podaci su analizirani iz informativnog materijala: iz knjiga, časopisa, novina... Izvršen je uvid u arhivski materijal iz 1879. godine. Ponudili smo argumente: prijavljivanje bolesti, kliničke znake i simptome pegavca, te njegove komplikacije, epidemiološke karakteristike itd, koji kumulativno ukazuju da je bilo «ratnog pegavca». Sprovedeno dijagnostikovanje je nivoa «neentiteta». Endemija pegavca u Srbiji ima veze i sa «turskim vremenom», kako se ova bolest javlja u novooslobođenim područjima od Turske. Prve poratne 1879. godine dospeo je «ratni pegavac» u stajaće vojne jedinice; a preko vojnika na odsustvu i među stanovništvo. *Acta Medica Medianae* 2012;51(3):67-74.

Ključne reči: *Typhus exanthematicus, ratni pegavac, endemija pegavca, Srpski vojni sanitet, Drugi srpsko-turski rat, vojno-medicinska statistika*

Dom zdravlja Berane, Berane, Crna Gora

Kontakt: Goran Čukić

Dom zdravlja Berane, Crna Gora

E-mail: epid.dz.berane@t-com.me

Uvod

Srbija je između 1876. i 1886. godine vodila tri rata: 1876. godine Prvi srpsko-turski rat; 1877-78. godine Drugi srpsko-turski rat i 1885-86. Srpsko-bugarski rat. «Svi ti raniji ratovi su imali jedan osobit i specifičan karakter. To su bili, pre svega, kratkovremeni ratovi. Oni su trajali svega po 2-3 meseca. Zatim, oni su nosili karakter jako pokretnog vojevanja i, najzad, oni su vođeni sa narodnom vojskom narodski, milicijski. U njima su streljane rane nanošene ne «humanim zrnom», već zrnima većeg kalibra... Sve ove glavije i važnije okolnosti, udružene sa ostalim manje znatnim, otvarale su vojnom sanitetu posao isključivo u jednom izvesnom pravcu. Taj je pravac bio, uglavnom, hirurški. Zbog kratkotrajnog ratovanja, svi ovi ratovi su se brzo svršavali, te tako nisu imali ni vremena, ni prilike da se ispolje i manifestuju prema vojnom sanitetu još s jedne strane, sa strane epidemiološke..., ne stigavši i ne dobivši priliku da pokažu i drugo svoje lice, epidemiološko.» (1,2) Srbija je priključenjem «novih krajeva» proširena prvi put 1878. godine prisajedinjenjem: Pirotskog, Niškog, Topličkog i Vranjskog okruga (3). U Srbiji, u stručnoj literaturi, oskudni su opisi

bolesti koji bi bili u saglasnosti sa kliničkim i drugim karakteristikama pegavca.

Po dr Vladanu Đorđeviću, u ratu 1877. i 1878. umrlo je od rana 228, a od bolesti 1488. Na bojištu je poginulo, nestalo, umrlo oko 800. (4) I danas, kada se piše o Drugom srpsko-turskom ratu to se radi jednostrano. Iako je veći broj stradao od bolesti, primat razmatranja zadržava hirurški aspekt (5). Ovo se opravdalo tematikom koja je bliža autorima teksta; ili moguće, u ratu zadobijenim primatom hirurgije u odnosu na druge medicinske discipline.

Prepoznali smo mogućnost pojave pegavog tifusa dvojako: a) u ratu; i b) kao posledicu ratnih događanja u stajčoj vojsci i među stanovništvom. Više lekara je ukazivalo da je bilo pegavog tifusa u Drugom srpsko-turskom ratu; otuda naša sumnja da zbog kratkotrajnog ratovanja nije bilo prilike da se pokaže i drugo lice – epidemijsko (1).

Metod i materijal

Korišćen je 'kritički metod' (7) ili «analiza sadržaja metoda za prikupljanje podataka iz informativnog materijala: iz knjiga, časopisa, novina, s radija, televizije i interneta.» (8).

"Slučaj u epidemiologiji predstavlja osoba u populaciji ili studijskoj grupi za koju je ustanovljeno da ima određenu bolest, poremećaj zdravlja ili stanje koje je predmet istraživanja." Ima nekoliko gradacija "slučaja": a) suspektan slučaj, b) moguć, c) klinički potvrđen, d) laboratorijski potvrđen (entitet – gde je upotrebljena

pretraga garant samobitnosti), e) epidemiološki povezan i ovim potvrđen slučaj (9). Pojednostavljeno se mogu predstaviti kao dve krajnosti: entitet ili neentitet.

Uvid u arhivsku građu Čuprijskog okruga 1879. godine (10). U razmatranom materijalu saznavale su se epidemiološke karakteristike pegavog tifusa i druge činjenice – da bi se identifikovao pegavac.

Rezultati

Za ruske lekare pojam «тиф» je – med. tifus; брюшной т. trbušni tifus, сыпной т. pjegavac (12) Isto je značenje i u ruskom rečniku iz 1952. g. (13) Otuda ima lekara koji se nisu opredeljivali za vrstu zapaženog tifusa. Po Stanojeviću lekar ruske misije prof. Tauber piše 1877. o iskustvima u srpsko-turskom ratu 1876. godine (14) kako su u Čupriji su bile tri bolnice. Tu je bio „strašni neporedak”. «Sa ranjenicima ili s amputovanima na zavojištu, ležahu bolesnici, dizenterični, tifozni, i drugi sa svakojakim infekcijskim bolestima zaraženi... Higijenski uslovi njezini bili su ispod svake kritike...» (14). Markonet, šef ruske bolnice u Smederevu, došao je sa svom potrebnom bolničkom spremom za 100 postelja. U izveštaju piše kako su kad su došli u Smederevo «našli ranjenike u užasnom položaju. Sve jedno s drugim smešano: i ranjenici i srdoboljni i vrućicavi, povaljeni, leže jedni do drugih... Niko ih nije služio, niko ih nije gledao, nečistota i smrad da uguši.» (15). Umrlo je od «tifusa» troje među vojnicima Timočke Moravske Armije (16).

«Na 2781, koliko je svega bilo ranjenika, umrlo je 228 (8,19 %). Na 21600 težih bolesnika umrlo je 1449 (6,70%).» U vojsci je 1877/78. godine bilo najviše obolelih 4146 od trbušnog tifusa, zapaljenja pluća, boginja i srdobolje. Ove četiri bolesti su dale 945 umrlih (4). Iznosi Đorđević da je bio predmetan samo «blaži» trbušni tifus (11). Ovaj tifus bolovalo je 1787, a umrlo 395 (22,10%) (4).

Ipak, moglo je biti i drukčije. Više domaćih lekara bilo je mišljenja da je 1878. bilo pegavca. Pogledajmo njihove argumente.

Marković je bio akter događanja. «Danas (22.05. 1878.) me pozvaše kod jednog bolesnog pešaka, posilnog. Beše u velikoj vatri. Pri detaljnom pregledu našao da boluje od «pegavog tifusa» (Typhus exanthematicus). Odmah sam izvršio najstrožiju izolaciju bolesnika. O ovom slučaju izvestih korpusnu komandu. Posle petodnevnog bolovanja, ovaj je vojnik umro. Sve njegove stvari spaljene su. Više nije bilo ni jednog jedinog slučaja petehijalnog tifusa, za sve vreme mog bavljenja kod vojske. Čuo sam, da je docnije po mom odlasku iz Vrtogoša, bilo još desetak slučajeva kod raznih komanada, ali je tada samo na to nekoliko slučajeva i ostalo. Tek krajem 1878. i početkom 1879. g. grasirao je pegavi tifus u garnizonu vranjskom, koji nam je stotine vojnika pokosio.» (16).

O istom događaju 1878. piše 1904. godine u SACL Stojanović u tri nastavka. Predmetna je u iscrpnom razmatranju diferencijalna dijagnoza između trbušnog tifusa i pegavog tifusa. (11) Egzantematični tifus je tretiran u dijagnostici «simptomatično» (kao skup znakova i simptoma). Potom je razmatrano, na osnovu parametara ili neprisustva parametara, koliko je mogao da bude prisutan baš: 1) Ty. exanthematicus (navodno kao «specijalna bolest»), ili 2) Ty. abdominalis (ovog puta navodno kao «specijalna bolest») ili 3) neka treća «specijalna bolest».

Jeremićevo navodimo: «...Za vreme Drugog srpsko-turskog rata, u maju 1878. godine, izbio je pegavac koji je krajem te i početkom 1879. grasirao u vranjskom garnizonu, pa na stotine vojnika pokosio. Te godine je noću između 20. i 21. maja, umro dr Ilija Milijić, sanitetski major u Nišu 'od vrućice sa ospom'.» (17)

Za 1879. godinu napravljena su dva izveštaja; prvi daje Danić, drugi Petrović.

Danić u SACL pravi prilog «Bolovanje i umiranje srpske stajaće vojske u mesecu januaru i februaru 1879. godine».

U drugoj tabeli je prikazano «Bolovanje po bolestima» dato po bolnicama. Navode se u «unutrašnjim bolestima», citiramo «grupu»: «Febris intermitens, Febris typhosa, Typhus abdominalis, Typhoid». Na primer: U Nišu bolovalo je Febris intermitens 23 i Typhus abdominalis 11 prijavljenih osoba.

U trećoj tabeli se navode bolesti od kojih su bolesni vojnici umrli; citiramo umiranje u svim vojnim bolnicama: «Febris typhosa 1, Typhus abdominalis 12, Typhoid 1».

Izveštaj za februar 1879. godine se razlikuje od onog u januaru. Navode se kao unutrašnje bolesti «grupa»: «Malaria 1, Febris intermitens 77, Febris typhosa 23, Typhus abdominalis 60, Typhus exanthematicus 4».

U trećoj tabeli navodi se umiranje od bolesti: «Febris typhosa 1, Typhus abdominalis 3» (18).

U januaru 1879. godine je u vranjskoj bolnici umrlo 17 osoba, dok u niškoj 12. U Vranju se navodi bolovanje u januaru od Typhus abdominalis-a 18 i Typhoid-a 43.

Za Vranjsku bolnicu Danić ne daje podatke za februar (18).

U SACL iz 1882. godine Petrović po drugi put daje «Vojno sanitetsku statistiku za 1879. godinu». Za januar i februar su podaci za Niš identični sa Danićevim, samo što te brojeve zastupaju dva naziva Febris intermitens i Typhus. Ne upotrebljavaju se ponovo u svim tabelama pojmovi: Malaria, Tifoid, Ty. abdominalis ili Ty. exanthematicus.

U više garnizona 1879. godine bio je prisutan tifus. «Dnevno pokretanje tifoznih bolesnika u beogradskoj vojnoj bolnici 1879-80. godina» bilo je pozamašno. Vidi se da je u najvećoj i najsavremenijoj vojnoj bolnici pristiglo u bolnicu najviše 100 tifusara u jednom mesecu; da ih je bilo čak 87 hospitalizovanih u jednom danu tog meseca. (19)

Dalji statistički prikazi se odnose na niški garnizon. (19) Za celu godinu u niškoj bolnici bilo je Typhus-a (Ty. abdominalisa) 316. Javlja se po jedna gangrena penisa i scrotuma, koje se ne dovode u vezu sa nekom od pobrojanih bolesti.

Po mesečnom kretanju bolesti u niškoj bolnici da se zapaziti da je najveće obolevanje od «Typhus-a» u zimskim mesecima, za: februar 38, mart 48, april 50, u novembru 37 i decembru 46; znači sa vrhom u aprilu. U septembru je bilo 8, oktobru 4 obolela. (19) U narednoj tabeli «Bolesti vojnika po rodu oružja u niškoj bolnici 1879. godine» navode se nama bitne bolesti «Febris intermitens, Febris typhosa, Typhus abdominalis, Gangrena scroti, Gangrena penis i Purpura haemorrhagica». Brojevi su identični prethodnim. Purpura haemorrhagica je bila samo jedna (19).

U tabeli «Umrli u niškoj vojnoj bolnici 1879.» na kraju godine od Typhusa je umrlo ukupno 46 i jedan od Gangrene penisa (19).

Petrović daje i tabelu «Mesečni pokret bolesnika u vojnoj bolnici vranjskoj 1879. godine». Umrlih u ovoj bolnici do kraja godine je bilo 128 (20). U tabeli «Umrli u bolnici vranjskoj 1879. godine od...» nabrajaju se kao uzroci umiranja Febris typhosa 3 i Typhus 76.

Dalje možemo da se informišemo u tabeli «Bolesti u bolnici garnizona vranjskog po mesecima 1879.» godine. Prijavljuju se među nama bitnim bolestima, citiramo nazive i navodimo godišnje obolevanje: «Febris intermitens 120, Febris typhosa 177, Typhus 487 i Purpura haemorrhagica 1» (19).

Febris typhosa je najbrojniji od januara do marta; tako da je januara bilo 28, februara 27, a marta je vrh od 59 bolesnika. Typhus-nih bolesnika ima u martu, njih 61. U aprilu je bio vrh sa 205, u maju 116. U septembru Febris typhosa je bez

registrovanih obolelih a Typhus ima njih 4, da ih narednih meseci uopšte nije bilo registrovanih (19) (Grafikon 1).

Za celu godinu ima Typhus-a 316 u Niškoj bolnici; dok u Vranjskoj 487 Typhus-a i Febris typhosa 177 (19). (Grafikon 1)

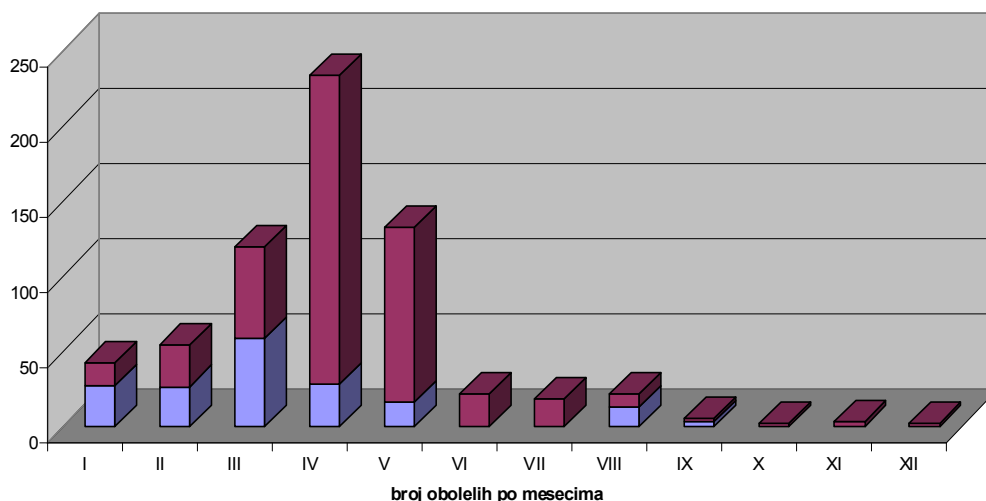
Prethodno nas je više interesovao pegavac, sada će to biti rekurens.. Bilo je navodno malarije (Intermitens) tokom cele 1879. godine. Godišnje je prijavljeno u Niškoj bolnici 305 slučajeva; dok u Vranjskoj 120. (19) U Vranju je na poseban način distribuirana, više u martu, u vansezoni; nego u letnjim mesecima.

U stajaćoj vojsci 1879. godine trbušni tifus je болоvalo 2205, od čega je preminulo 160 vojnika. Stoji napomena da se podaci odnose navodno na dve bolesti «tifus i tifusnu groznicu». Naredne 1880. registruje se 68 obolelih i 16 umrlih od Ty. exanthematicusa. Rekurens se ne registruje 1879. i 1880., a malarija je bilo 2045 u 1879. i 1430. 1880. godine. Od nje je umro po jedan oboleli (27).

Čuprijski okrug je izveštavao Ministarstvo unutrašnjih dela (MUD). Našli smo više dokumenata iz 1879. godine koji se odnose na pojavu «prilepčive bolesti» u tri sela ovog okruga. Ministarstvo je formiralo komisiju koju su sačinjavali lekari Staniševski, Ribnikar i Jovanović. Zadatak komisije je bio da odlaskom u sela ustanovi koja je bolest i predloži mere za zaustavljanje epidemije.

«Komisija za izviđaj epidemije» odlazi u sela i konstatuje trenutno stanje. Izdvojicemo ono što smatramo najbitnijim iz Izveštaja poslanog MUD u Beogradu (20). Dalmajer, okružni fizikus u Čupriji takođe potpisuje ovaj izveštaj, ali i sačinjava svoj zasebni na pet strana, opisujući ukupno događanje za prepoznatu bolest (21).

BOLOVANJE FEBRIS TYPHOSA I TYPHUSA U BOLNICI GARNIZONA U VRANJU 1879. GODINE

Grafikon 1. Sezonska distribucija Febris typhos-a i Typhus-a 1879. u Vranjskom garnizonu

Članovi Komisije smatraju da se radi o istoj bolesti kod svih bolesnika. Nalaze na bolesnicima razne znake i simptome, jer zatiču bolesnike u raznim fazama bolesti. Imali su: crvenilo lica, ubrzani puls, visoku temperaturu, groznicu, egzantem po grudima i trbuhu, malaksalost, glavobolju, naglupost, buncanje, suv kašalj, nedostatak volje za jelo i piće, upalu pljuvačnih žlezda. Rekovalescenci su bili bleđi i mršavi (20). Konstatuje komisija da se radi o Ty. exanthema-ticus-u.

Može se zapaziti da je veći broj obolelih starije dobi. Među decom isto tako boluju odraslija

U Izveštaju Dalmajera stoji da ova «bolest vlada već nekoliko meseci», da ima već «90 umrlih». Odlaskom na teren 19. aprila našao je «blizu levog uвета» upalu Parotitis. Lekar primećuje da Parotitis brzo sazreva za vreme bolovanja tifusa. Lekar traži «da se lekarska komisija obrazuje, jer nikako ne bi mogao svu odgovornost na se uzeti». «Geneza ove bolesti bila je sledeća: pre 4-5 meseci došli su neki vojnici na odsustvo iz Kuršumlije i oni su doneli tu bolest (Ty. exanthematicus)»(21).

Umrlo je 96 osoba. Našim izračunavanjem procenata bilo je odraslih 82 (85,42 %), muškog pola 30 (31,25%) i ženskog 52 (54,17%); a dece 14 (14,58%). Okružni fizikus navodi da je u ovim selima umrlo za tri godine „samo od tifusa“ oko „350 do 400 ljudi“ (21).

Diskusija

Samo na osnovu kliničke slike, bez specijalne pretrage – McCrae je smatrao 1907. godine, da je lekar bio bespomoćan u podvajanju vrsta tifusa: «Sreća bi bila dati bilo kakav trezveniji profesionalni savet u diferencijalnoj dijagnozi ove bolesti i trbušnog tifusa. Malo je verovatno da ćemo odgovoriti zahtevu da napravimo dijagnozu, to će prepoznavanje biti još delikatnije u sporadičnom događanju» (22). Otuda, smatramo da ni Stojanović, Đorđević i dr. nisu mogli da naprave veći iskorak, do da potvrde da je nemoguće samo putem kliničke slike podvojiti entitet.

Samobitnost „entitetu“ garantuje tek patološki, serološki i sl. nalaz kojim se pod istu dijagnozu bolesti svrstavaju – svi oni koji su pokazivali raznolike simptome i znake u svojim kliničkim slikama. Situacija o kojoj piše Stojanović odgovara položaju u kome se našao Gerhard 1836. ili Kuželj 1901/2. g. – neophodna je bila nova dijagnostička procedura kojom se potvrđuje samobitnost pegavca. Otuda je bitan ishod obdukcionog pregleda zahtevan Staniševskom.

Potražili smo indikatore da je izvesnije bio pegavi tifus.

Veći broj lekara razmatra postojanje pegavog tifusa 1878. i 1879. godine: Marković, Stojanović, Jeremić, Danić, Petrović itd.

Valenta 1877/78. g. je „dobio kao rezervni major zadatak da pregleda šest bolesnih građana za koje je javljeno da boluju od nekakve vrućice (Ty. exanthematicus)“ (23).

U radu Stojanovića spominje se komisijski pregled Kuželja, Lorenca i Dojića da li se bolovao u vranjskom garnizonu tifus egzantematikus. Valenta kao okružni fizikus je sam podnosio izveštaje. Tročlana komisija i Valenta opredelili su se u izveštaju da je to bio tifus egzantematikus (11).

Lazarević je isključio Ty. exanthematicus. Ne navode se razlozi. S današnjih pozicija, diferencijalno dijagnostički «argument» Đorđevića nije presudan – njegovo opredeljenje se zasnivalo da radi neimanja smrtnih slučajeva predmetan je Ty. abdominalis, kao navodno «blaži tifus» (11). Ovo se može shvatiti kao «nedramatizovanje situacije».

Obaveza po komandnoj funkciji, da se podrži načelnik Đorđević, nije morala da ima značaja 1904. godine, već samo kolegijalni obzir. Sa smenom dinastija, Đorđević je, kao «obrenovićevac» (24), imao daleko nepovoljni status kod od tada vladajuće dinastije Karađorđevića.

Na toj konferenciji, koju su činili referenti divizija, nisu mogli da se slože koje je vrste tifus, tj. da li je bio navodno: blaži, trbušni tifus; ili teži, pegavi tifus (11). Uostalom, smrtnih slučajeva je ipak bilo i to ne baš mali broj.

Znači, bez obdukcionog nalaza, bilo ko da zastupa da je bio pegavac nema za to argumente «nivoa entiteta». Iako ne tvrdimo da su svi bili pegavci, ipak dovodimo u sumnju prethodnu jednostranu ocenu kako su svi bolesnici imali trbušni tifus, koja je opstala do danas.

Problem je bio da se rekurens podvoji od malarije. Ako se pominju obe bolesti, to znači da je bio prisutan i – povratni tifus. Ako je bila malarija, zašto je imalo tokom cele godine; i to tako da je u Vranju bilo više u martu 1879., u vansezoni; nego li u letnjim mesecima. Povećani anofelizam i maksimalna vašljivost imaju različiti sezonski vrh. Nije se ni pretpostavilo do 1907. godine da je rekurens transmisivna bolest.

U novoj tabeli Petrovića izostavljen je naziv «malarija» (19), pa se nameće pitanje šta je za njega Intermitens? Ako je to «naizmenično smenjivanje normalne i visoke telesne temperature», ono ukazuje koliko na malariju, koliko i na rekurens.

Dokazani rekurens potvrđuje postojanje uslova za pojavu pegavca – prisutna je vašljivost tela.

Evidentirani „tifus“, „vrućica“ – pre je pegavac nego trbušni tifus.

Mišljenja smo da je pegavca bilo 1878. godine u srpskoj vojsci. Dijagnostikovanje pegavog tifusa može da bude samo nivoa neentiteta. Marković u memoarima iznosi da je te godine prepoznao pegavac, koji je „na stotine vojnika pokosio“ (16). Konstatuje ga i Jeremić (17).

Upotreba termina «tifus» povlači za sobom simultanu upotrebu binarnog člana «tifoid». Engleskom i francuskom govornom području time ne promiče podvajanje: trbušnog tifusa, tifoida (Louis, 1829.); i pegavog tifusa, tifusa (Gerhard, 1837.) (25).

Danić u SACL za 1879. godinu pravi prilog «Bolovanje i umiranje srpske stajaće vojske u mesecu januaru i februaru 1879. godine». Objavljuje umiranje od «Febris typhosa, Typhus abdominalis, Typhoid». Šta su u Dinićevoj tabeli Typhus abdominalis 18 i Typhoid 43 (18). U Petrovićevoj (19) šta su Febris typhosa 28 i Typhus 15, uz to izostavljen je podatak za 18 obolelih imenovan kao Typhoid.

U Vranju su aktuelne dve dijagnoze. U 1879. godini bilo je «Febris typhosa» 177 i «Typhus» (Ty. abdominalis) 487. Sezonska distribucija za Typhus i Febris typhosa je ista; karakteristična je za pegavac (Grafikon 1).

Postojao je pegavi tifus među «tifusima» (npr. upotrebom pojmovnog para: tifus/tifusna groznica (26)) Koliko je bilo pegavca moglo bi se nagađati. Ali kako smo zadovoljni i kvalitativnom ocenom – onda je pegavca sigurno bilo!

Komplikacije pegavca ukazuju na njega, takođe. Javlja se po jedna gangrena penisa i scrotuma (19). Prikazane podvojeno ne dovode se u vezu sa nekom od tabelarno prikazanih bolesti. Više puta se spominjao u arhivskoj građi – lažni «parotitis». (20, 21) Upala pljuvačnih žlezda je komplikacija pegavca: «Gnojno zapaljenje podviličnih žlezda vrlo je česta komplikacija... Piogene klice nalaze u oslabeledom organizmu podesno tle za svoje razviće i rado se gomilaju u zaušnim žlezdama» (28).

Primećuje se upotreba termina kojima se ne vlada, npr. i. Typhus abdominalis i Typhoid; te ii. «Febris typhosa» i «Typhus». Sumnjamo da su iste bolesti jer zašto bi različita imena označavala istu bolest u izveštajnoj tabeli koja je trebalo da se podvoje bolesti!

Za francusko i englesko govorno područje to su iste bolesti – tako što i. prvi par, Typhus abdominalis i Typhoid, čine sinonimi za trbušni tifus; ii. drugi, Febris typhosa i Typhus, za pegavac. Za naše lekare to ne mora biti tako. Upotrebljeni pojmovi u ovim parovima za naše lekare trebalo je da označe različite bolesti. «Tifoid» je za nas – «vid, oblik; vrućicast, sličan tifusu» (29). Nažalost, ovim se doprinosi «terminološkoj zbrci».

Znači, više opredeljuju za pegavac kliničke i epidemiološke karakteristike nego upotrebljeni naziv. Pošto je logika (kontemplacija) najveći domet danas mogućeg osvrta – to ona nije samo ispravna hipoteza; već i definitivni zaključak, koji nije moguće proveriti u zbilji. Pa tako, npr. sezonska distribucija (Grafikon 1) kud je argument – ukazuje na istinitost, da se radilo o pegavcu!

Lekari koji su u Čuprijskom okrugu opisali epidemiju prilepčive bolesti j izjasnili da je u pitanju epidemija pegavog tifusa (20). Ova epidemija 1879. g. je trajala 4-5 meseci. Posledica je «ratnog pegavca», jer ga donose u selo «vojnici na odsustvu» (21).

U dokumentu ne stoji da je urađena makar jedna obdukcija, iako je bilo čak 96 umrlih.

Epidemiološke karakteristike bolesnih i umrlih u epidemiji ukazuju na pegavac.

Sezonska distribucija je karakteristična za pegavi tifus – povećano je obolevanje u zimskim mesecima do marta.

Neki koji su болоvali bili su starosti: 20, 26, 36 ili 50 godina. (20) Bolovanje u starijem uzrastu govori da se stanovništvo uspešnije branilo od vašljivosti, da su se kumulirali osetljivi na bolest u dužem periodu. Bolovala su ga i odraslija deca.

O pegavcu govori i uzrast umrlih. Deca su imala manji letalitet u ovoj epidemiji. Odrasli boluju teže nego deca, pa otuda postoji razlika u smrtnom ishodu u ovoj bolesti.

U ovoj epidemiji na selu žene su više болоvale od pegaviog tifusa – pa je veći njihov letalitet. To nije radi njihove veće brojnosti, jer statistika ukazuje da su one bile malobrojnije u odnosu na muško stanovništvo (30). Moguće da žene više boluju (odnosno umiru) jer su se muškarci prokužavali van sela. Najverovatnije da je to radi veće ekspozicije, jer su van sela imali više poslova, kroz vojnu i druge obaveze. Vidi se npr. da su ga doneli u sela vojnici na odsustvu.

Zrnić je 1912. godinu sa povećanim ukupnim obolevanjem stanovništva i obolevanjem žena videla kao posledicu okupljanja, «...ispraćaju svoje mrtve do groblja u tankim haljinama, dok i od njih po koju ne spopadne groznica, probadi, болоvanje i smrt.» (31) Stav Zrnićeve se ne mora odnositi na 1879. godinu. Bolovala se bolest po kućama. Otuda poseta komisije selu. Iako ne dobijamo podatak u arhivskoj građi ko je negovao bolesnike (primao instrukcije od bolnkara), pretpostavljamo da su to bile žene. Po tradiciji one su – «nudilje», koje su se bavile negom svojih ukućana. Pogotovo 1879. godine, kada je bolnica i zdravstvenog osoblja bilo nedovoljno.

Više lekara 1878/9. godine je prepoznalo pegavi tifus. Posebno izdvajamo: Markovića, Staniševskog, Ribnikara, Jovanovića, Dalmajera, Valentu, Kuželja i Lorenca. Dve komisije obrazovane s namerom da ustanove bolest na osnovu njene kliničke slike su dale svoje mišljenje koje je išlo u prilog postojanja pegavca. Ustanovljen je s toga nivoa «neentiteta».

Ranije je saopšteno kako je bilo moguće u miru, između 1836. i 1864. godine, nastajanje epidemije pegavca kod okupljanja vojnika u kasarne (6). Ona je bila moguća i u Drugom srpsko-turskom ratu jer su postojali su povoljniji uslovi: mobilizacija za rat okuplja još veći broj vojnih obaveznika. Posledično, neposredno posle rata, se preneo i na stanovništvo (21).

Kud se pegavac manifestovao kao ratna zaraza, to i ovom osobinom se pokazao da je bio baš on!

Obdukciju je zabranjivala crkva. Ali napredak medicine je uslovio «svoje»: «...U sjajnom napretku patološke anatomije, koja je, pod vodstvom velikog nemačkog naučnika Fihova, izazivala pravu «maniju» seciranja ne samo kod lekara i studenata, nego i kod stručnjaka-akušera tog vremena...» (34).

Prva obdukcija u Srbiji obavljena je 1839. g. Obducent je bio dr Pacek (17).

Dr Vladan Đorđević, kao načelnik saniteta vojske 1878. g., zahteva da se propisima reguliše primena obdukcije (35). Umrle pegavičare u Nišu obdukovao je Kazimir Staniševski (36). Nije nađen arhivirani materijal (na VMA i u Vojnom arhivu), niti u radovima pozivanje, iz kojih bi se videli rezultati ovog pregleda.

Dr Kuželj u dva navrata rešava pitanje razlikovanja trbušnog i pegavog tifusa: prvi put po Stojanoviću 1878. (11); i drugi put oko dve decenije kasnije, tj. 1901/2. godine. (38) Bitno se razlikuje njegov pristup 1903. od Stojanovićevog, naredne 1904. g. Nažalost Stojanović u svom radu ne spominje rad Kuželja.

Prve prikaze obdukcija u Srbiji sa ciljem uspešnog razlikovanja pegavog i trbušnog tifusa primenio je dr J. Kuželj (38). Kuželj opisuje epidemiju pegavca 1903. g. u SACL. Dijagnostikuje ga da je po sigurnosti nivoa entiteta – na osnovu kliničke slike, ali i obdukcije umrlih (37, 38).

Ako je umrlo 96 ljudi 1879. g. (20) – a prebulovalo pegavac bar četiri puta toliko stanovnika. Samo iz ove epidemije bilo je 400 preživelih budućih rikecionoša. Pozni recidivi su nastajali 3-51 godinu nakon primarnog obolevanja; kulminirali su posle 21-24 godina, pa je potom nastajalo njegovo iscrpljivanje (32).

Ako se na dokaz o postojanju pegavog tifusa 1879. godine primeni ova savremena teorija za čim ima osnova – onda se vidi da posle perioda latencije koji je izmerio Gaon i sar. od 21-24 godine (32) očekuje se povećano obolevanje u periodu 1900-1903. godine. Za epidemije pegavca primećene u Srbiji u periodu 1900-1903. godine hipotetično je s toga da su mogle biti izazvane Brill-Zinsser-ovim bolesnicima.

Primetio je Kuželj 1901/2. godine slabije izraženi pegavac kod bogatijih srbijanskih seljaka (kojima eksplicitno nije saopšten uzrast), a među "apsenicima" - "pravi", tipični Ty. exanthematicus. (37)

Čine nam se bitnim dva iskustva iz "ratne epidemije" 1878/79.:

Nedovoljno poznata i opasna pilepčiva bolest koja izaziva veliku smrtnost tražila je lični oprez lekara. Lekar je posredno sticao utisak o kretanju epidemije, preko meštana – kmeta i bolničara. Bolničar je "preko mojih uputstava sav svoj trud i energiju položio", što je pored zahvalnosti lekara, pobudilo kod njega potrebu da se bolničar predloži Ministarstvu za unapređenje ili bar za pohvalu (21).

MUD obaveštava načelnik okruga: „Okružni lekar da ide nedeljno jedanput u I. (inicijal sela), a po potrebi i više puta“, a naređeno „da svakog bolesnika on lično leči“ (33).

Formiranje komisije je traženo posle tri godine, a da je "tifus" (očigledno nazvan drukčije od aktuelnog "Ty. exanthematicus-a") do tada već odneo 350-400 života (21).

Može se oceniti da bi čak i obolevanje ovih enormnih razmera i posledično umiranje od "neko tifusa" ostalo neprimećeno – da nije usledilo naredno umiranje od 96 novih, radi čega se tražilo formiranje komisije.

Na osnovu takvih mogućnosti tadašnjeg saniteta nije mogao nikako da se stekne pouzdan utisak "o decenijskom nepostojanju bolesti" ili markantnog znaka ili simptoma bolesti. Tako nije mogao da usledi ni kategorični zaključak o "decenijskom nemanju vašljivosti tela".

«Vašljivost tela» se ne spominje u izveštajima nađenim u arhivskoj građi. Pratila je lako ona spomenuta događanja. Značaj vašljivosti je zadugo neprimećen u praksi. Naučno je razjašnjen tek tri decenije posle 1879., za šta je dodeljena Šarlu Nikolu Nobelova nagrada 1928. godine.

Teorijski osnov kojim se tumači održavanje uzročnika pegavca u međuepidemijskom periodu utiče na objašnjavanje porekla uzročnika akutnog pegavca. Držalo se samo da je održiv u lancu akutnih pegavaca. Ali pridodavajući najčešći period latencije za pojavu Brill-Zinsser-ove bolesti od 21-24 godine na 1878. ili 1879. godinu, dospeva se do 1900-1903., kada je u Srbiji bilo aktuelno novo obolevanje od akutnog pegavca. Primećuje Kuželj 1902. lake forme bolovanja pegavca kod odraslih osoba („slabije izraženi pegavac kod bogatijih seljaka"), što odstupa od epidemioloških karakteristika akutnog pegavca (39).

5. Zaključak

- Pegavi tifus se na prostorima Srbije pojavljuje kao ratna zaraza u Drugom srpsko-turskom ratu 1878. godine. Analizom statističke, arhivske građe, memoarske građe itd. ustanovljava se pegavac nižeg dijagnostičkog nivoa – neentiteta.

- Endemija pegavca ima veza i sa «turskim dobom» jer se primećuje ova bolest u novo-oslobođenim područjima odmah posle prestanka turske vlasti, tj. 1836. i 1878. godine.

- Pegavac kao tipično ratna zaraza, poratne 1879. godine zapatio se među vojnicima u jedinicama, a preko vojnika na odsustvu prenet je među stanovništvo.

- Neadekvatna je bila upotreba binoma tifus / tifoid. Ovakva „terminološka zbrka" u izveštajima naših lekara je bila pratilac prikaza obolevanja tokom prošlog vremena. Ona se održala do današnjih dana.

- Posredni način rada lekara, preko «kmeta» i «bolničara», te prisutna nemogućnost medicinske struke i nauke, ne mogu da garantuju pouzdanost podataka. Problematici su zato oni kategorički i generalni sudovi koji se odnose na celokupno područje Srbije a tiču „vrlo retkog bolovanja pegavca" ili „višedecenijskog nemanja vašljivosti tela".

- Pojava 1901/2. godine navodno lakih kliničkih oblika akutnog pegavca odraslih "bogatijih srbijanskih seljaka" još više ukazuje da je to bio – pozni recidiv pegavca.

Literatura

1. Stanojević V. Četvrt veka mirnodopskog rada. U: Stanojević V. Istorija srpskog vojnog saniteta. Beograd: Vojno izdavački i novinski centar; 1992: 153-89.
2. From URL: <http://cacakmuzej.org.rs/?p=68>
3. Republički zavod za statistiku. Dva veka razvoja Srbije, statistički pregled. Beograd: Republički zavod za statistiku; 2008.
4. Stanojević V. Vojni sanitet u ratu 1877. i 1878. U: Stanojević V. Istorija srpskog vojnog saniteta. Beograd: Vojno izdavački i novinski centar; 1992: 91-121.
5. Antić VM, Vuković Ž. Vojnosanit Pregl 2007; 64(9): 639-46.
6. Čukić G. Masovno obolevanje u nekim kasarnama Srbije od 1836. do 1864. godine (Intuicija nekad i sad). Timočki medicinski glasnik, Zaječar 2002; 27(1-4):39-47.
7. Laušević S. Filozofski pojam kritike. Nikšić: Unireks; 1995.
8. Vujević M. Uvođenje u znanstveni rad (u području društvenih znanosti). Zagreb: Školska knjiga; 2006.
9. Vuković Ž, Lončarević G, Mugoša B. Epidemiološki nadzor nad bolestima koje se preveniraju imuni zacijom. Podgorica; 2001.
10. Arhiv Srbije, MUD-S, F III, p 210/ 1879.
11. Stojanović V. Typhus abdominalis sa petehijama. Beograd: SACL 1904, 10; tri dela: (3): 97-109; (4):165-75; (5):215-25.
12. Poljanec R. Rusko-hrvatski rječnik. Zagreb; 1973.
13. Ожегов С. Словарь русского языка. Москва; 1952.
14. Tauber. O mom hiruškom radu za vreme srpsko-turskog rata 1876., u Čupriji. U: Stanojević V. Istorija srpskog vojnog saniteta. Beograd: Vojno izdavački i novinski centar; 1992: 82-84.
15. Stanojević V. Vojni sanitet u ratu 1876. U: Stanojević V. Istorija srpskog vojnog saniteta. Beograd: Vojno izdavački i novinski centar; 1992: 70-90.
16. Marković M. Moje uspomene. Beograd; 1906.
17. Jeremić R. Zdravstvene prilike u Jugoslavenskim zemljama do kraja XIX veka. Zagreb; 1935.
18. Danić J. Bolovanje i umiranje srpske stajaće vojske. SACL knj. 3;1879.
19. Petrović S. Vojnosanitetaska statistika 1879. SACL, knj. 13, 1882.
20. MUD-S, F III, p 210/ 22.04. 1879.
21. MUD-S, F III, p 210/ maja 1879.
22. McCrae T. Typhoid fever. In: Osler W. at all. Modern Medicine its theory and practice, Volume II, Infectious diseases. Philadelphia and New York; 1907:70-230.
23. Pavlović B. Istorija srpske medicine. Beograd; 2002.
24. Rajić S. Vladan Đorđević, biografija pouzdanog obrenovićevca. Beograd: Zavod za udžbenike; 2007.
25. Čukić G. Typhus exanthematicus 1836. godine: u Kragujevcu (Srbija) i Filadelfiji (SAD). Acta Medica Medianae, 2011, (1) 50: 67-72.
26. Čukić G. Typhus exanthematicus 1836. godine: u Kragujevcu (Srbija) i Filadelfiji (SAD). Acta Medica Medianae, 2011, (1) 50: 67-72.
27. Stanojević V. Istorija srpskog vojnog saniteta. U: Stanojević V, urednik. Naše ratno sanitetsko iskustvo. Beograd: VIC (prvo izdanje 1925); 1992: 8-229.
28. Todorović K, Žarković B. Akutne infektivne bolesti sa epidemiologijom. Beograd: Institut za stručno usavršavanje i specijalizaciju zdravstvenih radnika, VI izdanje. Beograd; 1972.
29. Vujaklija M. Leksikon stranih reči i izraza. Beograd; 1966.
30. Republički zavod za statistiku. Dva veka razvoja Srbije, statistički pregled. Beograd: Republički zavod za statistiku; 2008.
31. Zrnić Lj. Zdravlje, Društvo za čuvanje narodnog zdravlja; 1912, br. 11, 12
32. Gaon J, Arnautović A, Turic A, Telebak B. Current status of Brill-Zinsser disease in SR Bosnia and Herzegovina", Folia medica 1985; 20 (1):113-20.
33. MUD-S, F III, p 210/1879 od 14.04 1879.
34. Zelić M. Spasitelj matera, Ignjat Filip Semelvjajs i njegovo otkriće o trovanju krvi. Beograd; 1932.
35. Milenković Đ. Sedamdeset godina patologije i sudske medicine i sto trideset godina rada prosekura u vojnom sanitetu, VSP, 1992; 49(5):413-8
36. Kanjuh V, Stevanović G, Ostojić M, Stanković Z, Dimitrijević J, Kanjuh S. Rudolf Virchow (1821-1902) i njegov uticaj na razvoj patološke anatomije u Srbiji. VSP 2002; 59(6, suppl):11-9.
37. Kuželj J, Sanitetski savet. Rasprava o tifu koji je vladao u okolini Čačka i lečen u čačanskoj okružnoj bolnici u prvoj polovini 1902. godine, Srpski arhiv za celokupno lekarstvo, tri priloga: 1903, IX, 5:253-61, 6:299-313, 7:344-53.
38. Čukić G. Prvo ustanovljavanje entiteta pegavog tifusa na području Jugoslavije. Flogiston (2003/5), 13; 10/13: 53-73.
39. Čukić G. O endemiji pegavog tifusa, suprotstavljanje ortodoksiji – nekonformizam Ramzina, Zinssera... U: Zbornik radova sa >III naučno-stručnog skupa istorije medicine, farmacije, veterine i narodna zdravstvena kultura. Zaječar; 2011: 105-111.

TYPHUS IN SERBIA IN THE SECOND SERBIAN-TURKISH WAR 1877/8

Goran Čukić

The occurrence of typhus in Serbia, during the gathering of soldiers in barracks between 1836 and 1864, made us search its appearance in the Serbian wars. In the Second Serbian-Turkish War, doctors' reports showed that a lot of them had noticed massive appearance of typhus. That is contrary to the opinions of Djordjevic, Stanojevic and other doctors who denied the existence of typhus in that war. Collected data from informational material, books, magazines, newspapers, were analyzed. We had an insight into the archive material from 1879. The following facts were our arguments: identification of disease, clinical signs and symptoms of typhus, its complications, epidemiologic characteristics and others, which all together indicated that there was a possibility for diagnosing the "war typhus". The established diagnosis was at the level of "nonentity". Epidemic in Serbia is associated with the period of the Ottoman rule as the disease appeared in the areas liberated from the Turks. The first year after the war, in 1879, the "war typhus" spread among soldiers, but also among civilians who caught the disease from soldiers on leave. Acta Medica Medianae 2012;51(3):67-74.

Ključne reči: typhus exanthematicus, war typhus, endemic of typhus, Serbian military medical corps, Second Serbian-Turkish War, military medical statistics